

ΟΙ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

από τον
Ύστερο
Μεσαίωνα
μέχρι τον
20ο αιώνα

ΣΧΟΛΗ Ι.Μ.ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΧΟΛΗ Ι.Μ.ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟ

ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΘΕΜΑ ΕΙΣΗΓΗΣΗΣ

ΟΙ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 20^ο
ΑΙΩΝΑ

ΟΝΟΜΑΤΑ ΜΑΘΗΤΩΝ

Γεωργιάδου Βασιλίζα
Ιωαννίδη Αμαλία
Κεντρωτή Μαντώ
Σουσούνη Νίκη
Σταθακοπούλου Δάφνη
Τσουλουγά Ναταλία

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

Κατσαρός Νίκος
Ντανάκας Χρήστος
Χάρος Ορέστης

ΑΘΗΝΑ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ, 2016

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ ΑΡΑΒΕΣ.....	6
3. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	8
4. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ	11
5. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΤΟΥ REMBRANDT	13
6. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΕ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ	14
7. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ	17
8. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ	20
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	23

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Εικόνα του Αριστοτέλη. Αραβικό χειρόγραφο, 9ος αιώνας	6
Εικόνα 2: Ο Αριστοτέλης συζητά με τον Αβερρόη.	7
Εικόνα 3: Francesco Traini, Ο Θρίαμβος του Αγίου Θωμά του Ακινάτη, 1340.....	8
Εικόνα 4: Benozzo Gozzoli, Ο Θρίαμβος του Αγίου Θωμά του Ακινάτη, 1470 -1475.....	9
Εικόνα 5: Απεικονίσεις του Αριστοτέλη κατά τον 14ο αιώνα στη Μ. Βρετανία. Αριστερά: Ο Αριστοτέλης εξηγεί στον Εδουάρδο Γ΄ την επίδραση των ουρανίων σωμάτων στην ανάπτυξη των φυτών. Δεξιά: Ο Αριστοτέλης βρίσκεται μαζί με τον Πλάτωνα και τον Ρωμαίο φιλόσοφο Σενέκα.	9
Εικόνα 6: Σκίτσο του Olaus Johannis Gutho, ενός από τους πρώτους φοιτητές του Πανεπιστημίου της Ουψάλας. Χρονολογείται στα τέλη του 15ου αιώνα.	10
Εικόνα 7: Raphael, Η Σχολή των Αθηνών, 1509–1511	11
Εικόνα 8: Χάλκινη προτομή του Αριστοτέλη, που προέρχεται από την Πάδοβα ή τη Βενετία και χρονολογείται στις αρχές του 16ου αιώνα.....	12
Εικόνα 9: Luca della Robbia, Αριστοτέλης και Πλάτων, 1439	12
Εικόνα 10: Rembrandt, Ο Αριστοτέλης ακουμπά το δεξί του χέρι σε μία προτομή του Ομήρου, 1652.....	13
Εικόνα 11: Αριστοτέλης, μονή Μεγίστης Λαύρας, 1512.....	14

Εικόνα 12: α) Ο Αριστοτέλης ως Προφήτης, μονή Ιβήρων Αγίου Όρους, 17ου αιώνα, β) Ο Αριστοτέλης, μονή Φιλανθρωπηνών, Ιωάννινα, 1560, γ) Ο Πλούταρχος και ο Αριστοτέλης, μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Βελλάς (Καλπάκι), 18ου αιώνα	15
Εικόνα 13: α) Ο Αριστοτέλης στην εκκλησία αγίου Γεωργίου Νεγάδων Ζαγορίου, 1792 - β) Ο Αριστοτέλης στον άγιο Δημήτριο Χρυσάφων Λακωνίας	16
Εικόνα 14: Francesco Hayez, Ο Αριστοτέλης σε βαθιά περισυλλογή, 1811	17
Εικόνα 15: Charles Laplante, Η εκπαίδευση του Αλέξανδρου από τον Αριστοτέλη, 1866.....	18
Εικόνα 16: Gustav Adolph Spangenberg, Η Σχολή του Αριστοτέλη, 1883-1888.....	18
Εικόνα 17: α) Charles Degeorge, Η νεότητα του Αριστοτέλη, 1875 – β) Η νεότητα του Αριστοτέλη, χαρακτηριστικό έργο – αντιγραφή από έργο του ζωγράφου M. Bézard 1866	19
Εικόνα 18: Karl Rahl - Eduard Lebiezki, Πνευματική ιστορία της Ελλάδας, φρέσκο στη ζωφόρο του Πανεπιστημίου Αθηνών, 1888.	20
Εικόνα 19: Φώτης Κόντογλου, Πελοπίδας... Επαμεινώνδας... Δημοσθένης... Αριστοτέλης, 1938. 21	
Εικόνα 20: α) Ι. Βράνος, Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης, 1978 – β) Ι. Βράνος, Αριστοτέλης ο Φιλόσοφος, 1985	22

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναμφισβήτητα, η προσωπικότητα, η φιλοσοφική σκέψη και το έργο του Αριστοτέλη επηρέασαν καθοριστικά τον πνευματικό πολιτισμό από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Η απήχηση που έχει η αριστοτελική σκέψη σε Ανατολή και Δύση, σε διαφορετικές πολιτιστικές και θρησκευτικές παραδόσεις, απεικονίζεται σε πολλούς τομείς με ποικίλους τρόπους. Αυτή ακριβώς η διαχρονική απεικόνιση του Αριστοτέλη στην Τέχνη αποτέλεσε το βασικό πεδίο έρευνας της εργασίας μας για τον μεγάλο φιλόσοφο. Η αδιάλειπτη παρουσία της «μορφής» του ανά τους αιώνες εντυπωσιάζει, παρά το γεγονός της δεδομένης παγκόσμιας αναγνώρισής του. Η προσπάθειά μας επικεντρώνεται σε μια όσο το δυνατόν αντιπροσωπευτική παρουσίαση των απεικονίσεών του σε σημαντικούς σταθμούς της ιστορίας, από τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση στους Νεότερους Χρόνους και μέχρι τον προηγούμενο αιώνα, συσχετίζοντάς τες με το πνευματικό-φιλοσοφικό περιβάλλον που δημιουργήθηκαν. Το πλήθος και η αξία των καλλιτεχνικών έργων που αναφέρονται στον φιλόσοφο καταδεικνύουν τη δύναμη και το μέγεθος της επίδρασής του όχι μόνο στον χώρο των λογίων αλλά και στον απλό καθημερινό άνθρωπο κάθε εποχής. Άλλωστε, η φιλοσοφία και η τέχνη ως δύο από τους βασικούς τομείς της πνευματικής δραστηριότητας του ανθρώπου, που δίνουν η καθεμία τη δική της εκδοχή για την ουσία ή την «όψη» της πραγματικότητας, βρίσκονται σε διαρκή «συνομιλία». Είναι επίσης γεγονός ότι μεγάλοι καλλιτέχνες και σημαντικά καλλιτεχνικά ρεύματα αναζήτησαν τις αρχές τους, εμπνεύστηκαν θα λέγαμε, από φιλοσοφικές θεωρίες. Τέλος, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο ίδιος ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του αποτύπωσε με μοναδικό τρόπο αυτή τη διαλεκτική σχέση φιλοσοφικής σκέψης και καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Ο Αριστοτέλης πέθανε το 323 π.Χ., όμως η μεγάλη φήμη του θα εδραιωθεί μετά την έκδοση του Λίβιου Ανδρόνικου τον 1ο αιώνα π.Χ., όταν θα παραδοθεί στο κοινό ολοκληρωμένο το έργο του, που καλύπτει όλους τους τομείς του επιστητού. Από τον 2ο αιώνα μ.Χ. μέχρι το συμβατικό τέλος της αρχαιότητας στον 6ο αιώνα μ.Χ. θα αναπτυχθεί μια πλούσια γραμματεία «Υπομνημάτων» και «Παραφράσεων» των βασικών έργων του Αριστοτέλη, ενώ η μελέτη του έργου του θα συνεχιστεί και στο Βυζάντιο. Ο αριστοτελισμός θα καταφέρει να επιβιώσει στο πνευματικό περιβάλλον του Χριστιανισμού, ενώ ο Ιωάννης Δαμασκηνός, κατά τον 8ο αιώνα μ.Χ., θα επιχειρήσει, για πρώτη φορά, να συνδυάσει την αριστοτελική φιλοσοφία και τη χριστιανική θεολογία. Η συνδυαστική αυτή τάση δε θα διακοπεί σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, ενώ η φιλοσοφία του Αριστοτέλη διδάσκεται σταθερά στις σχολές της Κωνσταντινούπολης. Τα περισσότερα από χίλια βυζαντινά χειρόγραφα του Αριστοτέλη συνιστούν έναν εντυπωσιακά μεγάλο αριθμό και φανερώνουν την προτίμηση των βυζαντινών λογίων για τον αρχαίο Έλληνα φιλόσοφο.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ ΑΡΑΒΕΣ

Και στη Δύση η μεσαιωνική φιλοσοφία δεν έρχεται σε πλήρη ρήξη με τη φιλοσοφία της κλασικής αρχαιότητας, καθώς πολλοί λόγιοι της εποχής επιδίωξαν να κατανοήσουν τις φιλοσοφικές θεωρίες του Αρχαίου Κόσμου και να τις συμβιβάσουν με τη χριστιανική διδασκαλία. Η αίγλη μάλιστα του αριστοτελισμού θα κορυφωθεί κατά τον δυτικό Μεσαίωνα. Κρίσιμος κρίκος για τη διάδοση των έργων του Αριστοτέλη στη λατινική Δύση είναι οι Άραβες, και ειδικά η συνύπαρξή τους με τους χριστιανούς στη μεσαιωνική Ισπανία. Ο αραβικός κόσμος μέσω της Συρίας αφομοιώνει στοιχεία

Εικόνα 1: Εικόνα του Αριστοτέλη. Αραβικό χειρόγραφο, 9ος αιώνας

Πηγή: <https://roides.wordpress.com/2016/03/19/19mar16/>

του ελληνικού πολιτισμού, ενώ τα έργα των Ελλήνων στοχαστών μεταφράζονται στα αραβικά είτε άμεσα από τα ελληνικά είτε μέσω των συριακών και των εβραϊκών. Η αραβική φιλοσοφία και επιστήμη φτάνει σε μεγάλο βαθμό ανάπτυξης μετά τον 9^ο αιώνα μ.Χ. και είναι εξαρχής αποφασιστικά αριστοτελική. Χαρακτηριστική είναι η εικόνα από ένα αραβικό χειρόγραφο, όπου ο Αριστοτέλης, με αραβική αμφίεση, διδάσκει τους νεαρούς μαθητές του. (Εικ.1)

Οι αιτίες της ιδιαίτερης προτίμησης των Αράβων προς τον Αριστοτέλη δεν ήταν πολύ διαφορετικές από εκείνες που έδειξε ο χριστιανικός κόσμος. Η μουσουλμανική θεολογία κατέφυγε στην αριστοτελική Λογική για να συστηματοποιήσει τη διδασκαλία της, όπως ακριβώς είχε κάνει προηγουμένως η χριστιανική. Από την άλλη μεριά, η συνδυασμένη με τον νεοπλατωνισμό αριστοτελική σκέψη βρήκε μεγάλη απήχηση στα θεωρητικά πεδία της αραβικής σκέψης. Η νεοπλατωνική διδασκαλία περί του Ενός ή το αριστοτελικό «πρώτον κινούν ακίνητον» φαινόταν αρκετά όμοιο με τα διδάγματα της αυστηρής μονοθεΐας του Ισλάμ. Επιπρόσθετα, τα πλούσια σε υπομνηματισμό έργα του Αριστοτέλη, με τη μεθοδική και διδακτική πορεία τους, ήταν κατάλληλα για σχολικά κείμενα και πολύτιμα για την εισαγωγή και τη διδασκαλία της φιλοσοφίας. Ο πιο σημαντικός Άραβας στοχαστής, ο Αβερρόης, ασχολήθηκε με τη σύνταξη υπομνημάτων για όλα σχεδόν τα συγγράμματα του Αριστοτέλη, τον οποίο τιμούσε ως ανώτατο δάσκαλο της αλήθειας. Σύμφωνα μάλιστα με την περίφημη ρήση του, «ο Αριστοτέλης είναι το θαύμα, ο κανόνας και το πρότυπο που η φύση έπλασε, για να δείξει την κορωνίδα της ανθρωπίνης τελειότητας στον υλικό κόσμο». Ο Αβερρόης προσπάθησε να εναρμονίσει την αλήθεια της θείας αποκάλυψης με εκείνη

του φιλοσοφικού λόγου εκλογικεύοντας το δόγμα με βάση την αριστοτελική σκέψη, ενώ μεγάλη απήχηση είχε και η αριστοτελίζουσα θεωρία του περί φυσιοκρατικής ερμηνείας των φυσικών φαινομένων.

Φυσικό λοιπόν είναι να απεικονίζεται ο Αριστοτέλης, ο οποίος βρίσκεται στο δεξιό μέρος της σελίδας, (Εικ. 2) να συζητά και να αναλύει στον Αβερρόη τις ιδέες του. Η εικόνα αυτή προέρχεται από την έκδοση των Απάντων του Αριστοτέλη, που κυκλοφόρησε το 1483.

Εικόνα 2: Ο Αριστοτέλης συζητά με τον Αβερρόη.

3. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Η επαφή, λοιπόν, με την αραβική επιστήμη οδήγησε στον μετασχηματισμό του πνευματικού ορίζοντα της Δύσης. Αυτή η μεταβολή συνδέεται προπαντός με τη γνώση ολόκληρου του αριστοτελικού συστήματος. Άμεση συνέπεια ήταν ότι με τη βοήθεια των βασικών μεταφυσικών εννοιών της αριστοτελικής φιλοσοφίας, το οικοδόμημα της διδασκαλίας της καθολικής Εκκλησίας πήρε νέα μορφή και όλα τα τμήματά του αναπτύχθηκαν με εξαιρετική φροντίδα. Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα όλα τα βασικά έργα του Αριστοτέλη είναι πλέον μεταφρασμένα στα λατινικά. Και όπως είχε γίνει στο Βυζάντιο, έτσι και στη Δύση επιχειρείται η δημιουργική σύνθεση αριστοτελισμού και χριστιανισμού, που θα μείνει γνωστή ως σχολαστική φιλοσοφία. Αυτή ανέλαβε να συμβιβάσει τις αντιφάσεις ανάμεσα στην εξ αποκαλύψεως αλήθεια και στη φιλοσοφία, προσπαθώντας να άρει τις ενστάσεις και να παράσχει λογική βάση στο χριστιανικό δόγμα. Κύριος εκφραστής αυτής της σύνθεσης είναι ο Θωμάς Ακινάτης (1225-1274), στο έργο του οποίου γίνεται μια συστηματική προσπάθεια να απαλυνθούν οι εντάσεις ανάμεσα στη χριστιανική θρησκεία και σε βασικά αριστοτελικά δόγματα. Ο Ακινάτης πέτυχε τη σύνθεση φιλοσοφίας και θεολογίας έχοντας ως βάση την εξοικείωσή του με την αριστοτελική σκέψη. Άλλωστε, η επιρροή του Αριστοτέλη στο Μεσαίωνα έφτασε στο αποκορύφωμά της με το έργο του Ακινάτη. Μάλιστα το δόγμα της δημιουργίας αποτελεί παράδειγμα της επιδίωξής του να ενώσει τη χριστιανική διδασκαλία με την αριστοτελική επιστήμη.

Η στενή σύνδεση του Ακινάτη με τον Αριστοτέλη είναι λογικό ότι οδήγησε στην παρουσία του Έλληνα φιλοσόφου στα έργα όπου εικονίζεται ο Ακινάτης. Στο «Θρίαμβο του Αγίου Θωμά του Ακινάτη», έργο του Francesco Traini το 1340 από την Αγία Αικατερίνη της Πίζας, (Εικ. 3) ο Ακινάτης, που ανέρχεται στον ουρανό με τη βοήθεια προφητών, ευαγγελιστών και φιλοσόφων, έχει στα αριστερά του τον Αριστοτέλη και στα πόδια του τον Αβερρόη. Ίδιο θέμα και τίτλο έχει και το έργο του Benozzo Gozzoli (1470-1475), το οποίο βρίσκεται στο μουσείο του Λούβρου. (Εικ. 4) Και στις δύο απεικονίσεις ο Αριστοτέλης κρατά ένα ανοιχτό βιβλίο, ενώ η ενδυμασία του συνδέεται με το καθολικό ιερατείο της εποχής.

Εικόνα 3: Francesco Traini, Ο Θρίαμβος του Αγίου Θωμά του Ακινάτη, 1340

Πηγή:

<http://www.lepanto.com.br/catolicismo/vida-de-santos/santo-tomas-de-aquino/>

Εικόνα 4: Benozzo Gozzoli, Ο Θρίαμβος του Αγίου Θωμά του Ακινάτη, 1470 -1475

Πηγή: <http://ascruzadas.blogspot.gr/2014/10/sao-tomas-de-aquino-no-islamismo.html>

Η διάδοση της αριστοτελικής σκέψης σε ολόκληρη την Ευρώπη πιστοποιείται και από τις ακόλουθες απεικονίσεις του κατά τον 14^ο αιώνα στη Μ. Βρετανία. (Εικ. 5)

Εικόνα 5: Απεικονίσεις του Αριστοτέλη κατά τον 14ο αιώνα στη Μ. Βρετανία. Αριστερά: Ο Αριστοτέλης εξηγεί στον Εδουάρδο Γ' την επίδραση των ουρανίων σωμάτων στην ανάπτυξη των φυτών. Δεξιά: Ο Αριστοτέλης βρίσκεται μαζί με τον Πλάτωνα και τον Ρωμαίο φιλόσοφο Σενέκα.

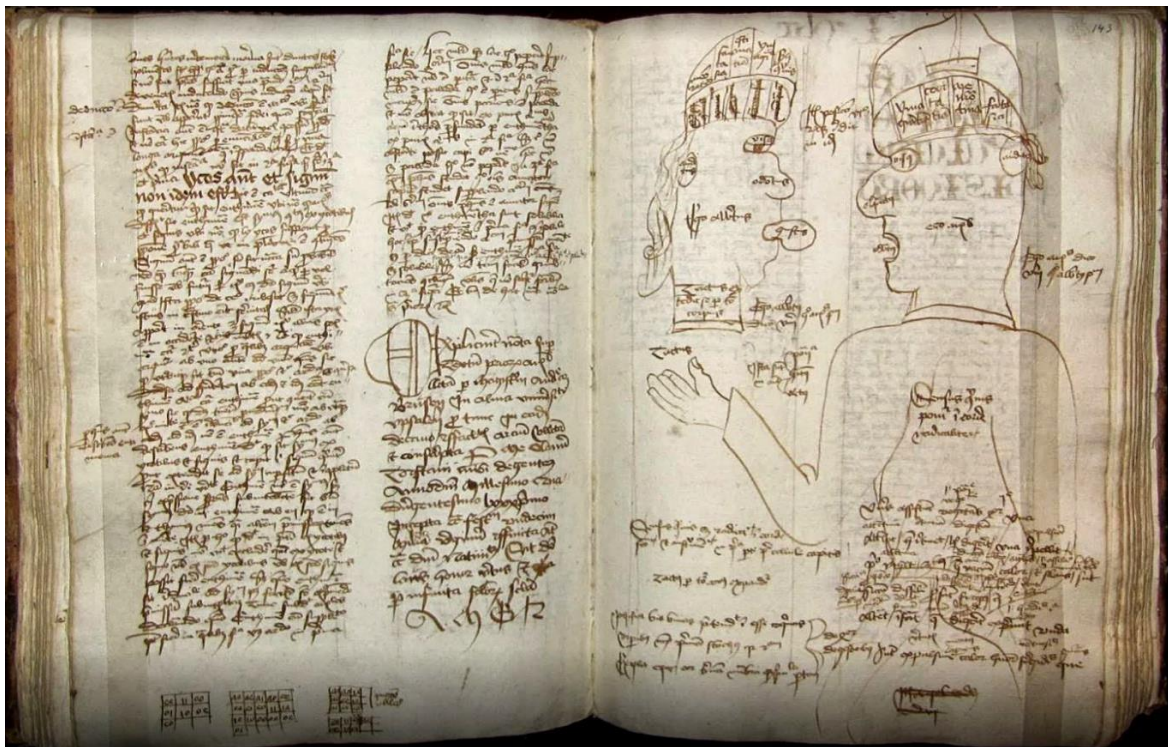

Πηγές: <http://www.medievalrobots.org/2012/02/illuminating-power.html> - https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Plato_Seneca_Aristotle_medieval.jpg

Στην πρώτη, η οποία είναι μια μικρογραφία από το *Secretum Secretorum* και βρίσκεται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη, ο Αριστοτέλης εξηγεί στον Εδουάρδο Γ' την επίδραση των ουρανίων σωμάτων στην ανάπτυξη των φυτών. Στη δεύτερη, που είναι μέρος της εικονογράφησης ενός φιλοσοφικού έργου και βρίσκεται στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, ο Αριστοτέλης βρίσκεται μαζί με τον Πλάτωνα και τον Ρωμαίο φιλόσοφο Σενέκα.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σκίτσο του Olaus Johannis Gutho, ενός από τους πρώτους φοιτητές του Πανεπιστημίου της Ουψάλας. Στο σκίτσο του, που χρονολογείται στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, συζητούν ο Αριστοτέλης και ο Μέγας Αλβέρτος, θεολόγος, φιλόσοφος και άγιος της Καθολικής Εκκλησίας, του οποίου το έργο ως επί το πλείστον αποτελείται από παραφράσεις και υπομνήματα στα έργα του Αριστοτέλη. (Εικ. 6)

Εικόνα 6: Σκίτσο του Olaus Johannis Gutho, ενός από τους πρώτους φοιτητές του Πανεπιστημίου της Ουψάλας. Χρονολογείται στα τέλη του 15ου αιώνα.

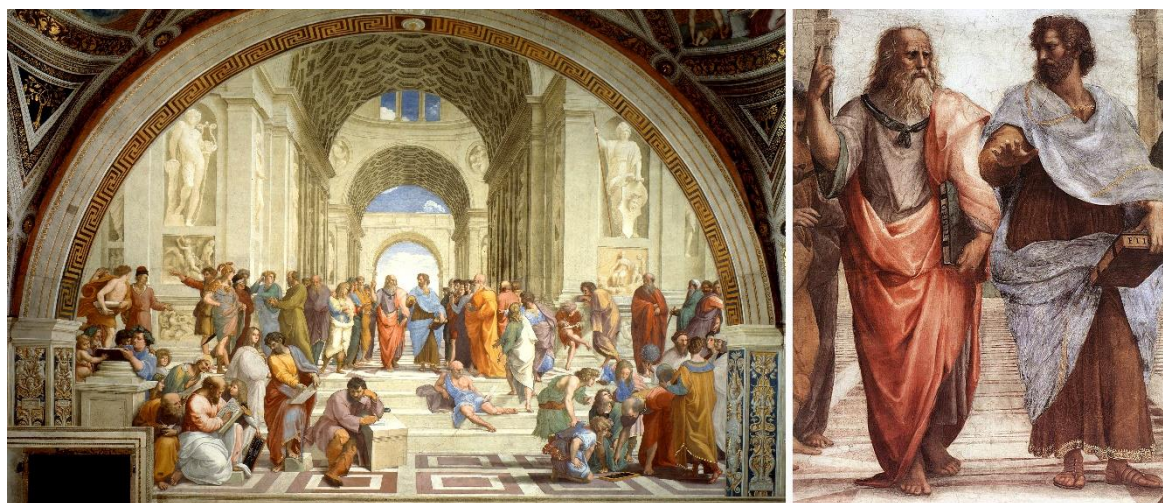
Πηγή: <https://www.quora.com/Why-hasnt-pen-and-paper-notetaking-been-replaced>

4. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Μετά την κατάκτηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η μαζική μετανάστευση των βυζαντινών λογίων στην Ιταλία και η μεταλαμπάδευση της αρχαίας φιλοσοφικής παράδοσης θα θρέψει την ευρωπαϊκή Αναγέννηση.

Μέσα σε αυτό το πνευματικό πλαίσιο εντάσσεται και η «Σχολή των Αθηνών», με την οποία ο Ραφαήλ ολοκλήρωσε τη διακόσμηση του δωματίου «Stanza della Segnatura», που ήταν ο χώρος μελέτης της βιβλιοθήκης του Πάπα Ιουλίου Β'. (Εικ. 7)

Εικόνα 7: Raphael, Η Σχολή των Αθηνών, 1509–1511

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/The_School_of_Athens

Οι τοιχογραφίες του Ραφαήλ συνδυάζουν με αρμονία το πνεύμα της ελληνικής αρχαιότητας με τον Χριστιανισμό. Το θέμα που απέδωσε ο Ραφαήλ στο δωμάτιο μαρτυρεί την αντίληψη των Ανθρωπιστών της Αναγέννησης περί συμβατότητας και πνευματικής αρμονίας μεταξύ της χριστιανικής διδασκαλίας και της ελληνικής φιλοσοφίας. Πίστευαν πως αυτά τα δύο είναι συμβατά. Ο Αριστοτέλης φαίνεται στο κέντρο του πίνακα κρατώντας το έργο του «Ηθικά Νικομάχεια» και δείχνοντας προς τη γη. Η χειρονομία του συμβολίζει την άποψή του πως η μόνη πραγματικότητα είναι αυτή που μπορεί να δει και να νιώσει κανείς με τις αισθήσεις του, δηλαδή ακριβώς αυτό που απέρριπτε ο Πλάτων δίπλα του, ο οποίος δείχνει προς τα πάνω, προς τον κόσμο των Ιδεών.

Οι δύο Έλληνες φιλόσοφοι εικονίζονται και σε ένα παλαιότερο (1439) μαρμάρινο ανάγλυφο από τη βόρεια πλευρά του κωδωνοστασίου του καθεδρικού ναού της Φλωρεντίας. Το έργο του Ιταλού γλύπτη Luca della Robbia παρουσιάζει τον νεότερο Αριστοτέλη να συζητά ζωηρά με τον δάσκαλό του Πλάτωνα. (Εικ. 8)

Εικόνα 8: Luca della Robbia, Αριστοτέλης και Πλάτων, 1439

Εικόνα 9: Χάλκινη προτομή του Αριστοτέλη, που προέρχεται από την Πάδοβα ή τη Βενετία και χρονολογείται στις αρχές του 16ου αιώνα.

Πηγές: <http://www.asllinea.org/an-incomparable-final-act/> - <http://www.mfa.org/collections/object/bust-of-aristotle-58910>

Η ιδεαλιστική αντιμετώπιση του Αριστοτέλη από την αναγεννησιακή τέχνη είναι φανερή στην χάλκινη προτομή του, που προέρχεται από την Πάδοβα ή τη Βενετία και χρονολογείται στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. (Εικ. 9)

5. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΤΟΥ REMBRANDT

Το 1652 ο Ιταλός ευγενής Ruffo από την Καλαβρία ζήτησε από τον Rembrandt μία ημισώμη μορφή του Αριστοτέλη για τη συλλογή του. Έτσι δημιουργήθηκε το έργο, που απεικονίζει τον Αριστοτέλη να ακουμπά το δεξί του χέρι σε μία προτομή του Ομήρου, ενώ το αριστερό στηρίζεται στη χρυσή αλυσίδα που κοσμεί το ένδυμά του. Το κόσμημα έχει ένα μετάλλιο με τη μορφή του Μ. Αλεξάνδρου, το οποίο έρχεται σε αντίθεση με τον σκοτεινό χαρακτήρα του πίνακα. Η συμβολική αξία του πίνακα έγκειται στην απεικόνιση τριών αρετών του ανθρώπου, της μεθοδικότητας του Αριστοτέλη, της έμπνευσης του Ομήρου και της δράση του Μ. Αλεξάνδρου.

Εικόνα 8: Rembrandt, Ο Αριστοτέλης ακουμπά το δεξί του χέρι σε μία προτομή του Ομήρου, 1652

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rembrandt_-_Aristotle_with_a_Bust_of_Homer_-_WGA19232.jpg

6. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΕ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

Ένας σημαντικός αριθμός απεικονίσεων του Αριστοτέλη συνδέεται με εκκλησιαστικούς χώρους τόσο στον ελλαδικό όσο και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Η εμφάνιση του Αριστοτέλη και άλλων αρχαίων σοφών στους μεταβυζαντινούς ναούς συνδέθηκε με την αναγέννηση της (χριστιανικής) παιδείας και τον συσχετισμό της με την αρχαία ελληνική, αλλά και με το γενικότερο ενδιαφέρον των Ελλήνων για το αρχαίο παρελθόν τους. Η καλλιέργεια των Γραμμάτων και η πνευματική άνθιση κατά τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είχε διαμορφώσει την άποψη ότι οι αρχαίοι Έλληνες σοφοί, που ήταν δημιουργοί της γνώσης και θεμελιωτές της επιστήμης, είχαν επιτελέσει ιερό έργο. Άλλωστε, την αντίληψη αυτή είχαν πρώτοι διατυπώσει οι Πατέρες της Εκκλησίας, ενώ χαρακτηριστική είναι και η φράση του Ιουστίνου του μάρτυρα ότι «καί οί μετά λόγου βιώσαντες χριστιανοί εισίν, κἄν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλησι Σωκράτης καί Ἡράκλειτος καί οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς». Σκοπός, λοιπόν, της απεικόνισης ήταν και η προβολή, μέσω της ζωγραφικής, της πεποίθησης των Πατέρων της Εκκλησίας ότι η επικράτηση του Χριστιανισμού έναντι της ειδωλολατρίας προετοιμάστηκε από τους Έλληνες φιλοσόφους. Βέβαια, τα εικονιζόμενα πρόσωπα δεν επιζητείται να παρουσιαστούν όπως ήταν στην

Εικόνα 9: Αριστοτέλης, μονή Μεγίστης Λαύρας, 1512

Πηγή: http://yaunatakabara.blogspot.gr/2014/08/blog-post_29.html

πραγματικότητα, αλλά όπως τα αντιλαμβάνονταν από τη διδασκαλία τους. Συνεπώς, οι εικόνες των φιλοσόφων δεν αποδίδουν την ιδιαίτερη μορφή του καθενός σύμφωνα με τις ιστορικές πληροφορίες.

Σε όλες αυτές τις συνθέσεις περιλαμβάνεται η παράσταση του Αριστοτέλη. Η ενδυμασία του ποικίλλει και έχει θρησκευτικά και κοσμικά στοιχεία της εποχής της εικονογράφησης ή του εικονογραφικού προτύπου, όχι πάντως της αρχαιότητας. Στο κεφάλι φέρει κάλυμμα ή στέμμα, ενώ σπάνια είναι ασκεπής.

Στην απεικόνισή του στην Τράπεζα της μονής Μεγίστης Λαύρας το 1512 (Εικ. 11) παρουσιάζεται ντυμένος ως επίσημος αξιωματούχος, ο οποίος φορά ζωσμένο πτυχωτό χιτώνα με κεντημένα επιμάνικα, ενώ ο διακοσμημένος με σχήματα μανδύας πιάνεται με πόρπη στον αριστερό ώμο του. Έχει στο κεφάλι του στέμμα, ενώ στο χέρι κρατά ένα ειλητάριο. Στα ειλητάρια γενικά αναγράφονται θρησκευτικές διδασκαλίες και ηθικές αλήθειες για τους πιστούς.

Ειλητάριο κρατά και στην παράστασή του το 1683 σε μια άλλη αθωνική μονή, τη μονή Ιβήρων, (Εικ. 12α) ενώ στη μονή Φιλανθρωπητών, που βρίσκεται στο νησί της λίμνης των Ιωαννίνων, (Εικ. 12β) απεικονίζεται από το 1560 ο Αριστοτέλης με μακριά λευκή κόμη και γενειάδα, καθώς και με ένα σαρίκι στο κεφάλι του. Το βλέμμα του δείχνει βαθύ στοχασμό, ενώ δεξιά του υπάρχει και το ουσιαστικό «Έλλην», προφανώς για να διακριθεί, καθότι εθνικός, από τους αγίους.

Στη γειτονική μονή Βελλάς στην Ήπειρο (Εικ. 12γ) ο Αριστοτέλης απεικονίζεται δίπλα στον Πλούταρχο με σαρίκι στο κεφάλι και πλούσιο χιτώνα. Στο δεξί του χέρι κρατά κύλινδρο βιβλίου, ενώ με το αριστερό την άκρη ενός ειληταρίου.

Εικόνα 10: α) Ο Αριστοτέλης ως Προφήτης, μονή Ιβήρων Αγίου Όρους, 17ου αιώνα, β) Ο Αριστοτέλης, μονή Φιλανθρωπητών, Ιωάννινα, 1560, γ) Ο Πλούταρχος και ο Αριστοτέλης, μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Βελλάς (Καλπάκι), 18ου αιώνα

α

β

γ

Πηγή: <http://www.inout.gr/showthread.php?p=576870>

Στην εκκλησία αγίου Γεωργίου Νεγάδων Ζαγορίου, (Εικ. 13α) υπάρχει απεικόνιση του Αριστοτέλη από το 1792, στην οποία παρουσιάζεται γενειοφόρος να φορά αρχοντικό μεταβυζαντινό ένδυμα και πλατύγυρο πύλο, ενώ στην εκκλησία του αγίου Δημητρίου Χρυσάφων Λακωνίας (Εικ. 13β) ο φιλόσοφος εικονίζεται ασκεπής.

Εικόνα 11: α) Ο Αριστοτέλης στην εκκλησία αγίου Γεωργίου Νεγάδων Ζαγορίου, 1792 - β) Ο Αριστοτέλης στον άγιο Δημήτριο Χρυσάφων Λακωνίας

α

β

Πηγές: α) <http://dilofo.gr/tag/naoi-zagori-epiros/> - β) <https://anthologio.wordpress.com/2016/03/26/22612/>

7. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Στη Δυτική Ευρώπη το ρεύμα του «Νεοκλασικισμού», που επικράτησε από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, στράφηκε προς την κλασική αρχαιότητα. Τα έργα τέχνης της κλασικής εποχής θα μπορούσαν να αποτελέσουν το πρότυπο, ενώ η μίμηση της αρχαιότητας θα οδηγούσε στο πλησίασμα της απλότητας της φύσης, όπου κυριαρχεί το αληθινό, το μέτρο και ο κανόνας, με αποτέλεσμα την ηθική και την πολιτική αναγέννηση της ανθρωπότητας. Φυσικό επακόλουθο, λοιπόν, είναι οι πολλές απεικονίσεις του Αριστοτέλη και κατά τον 19^ο αιώνα όχι μόνο από νεοκλασικιστές αλλά και από ρομαντικούς καλλιτέχνες.

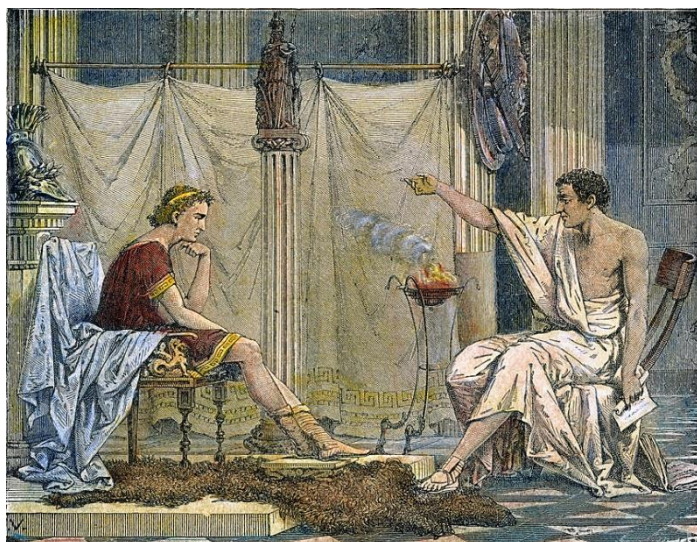
Εικόνα 12: Francesco Hayez, Ο Αριστοτέλης σε βαθιά περιουλογή, 1811

Ένας τέτοιος καλλιτέχνης είναι ο Ιταλός Francesco Hayez, ο οποίος θεωρείται μεταβατικός από τον νεοκλασικισμό στον ρομαντισμό. Όντας θαυμαστής του νεοκλασικιστή Ingres, τον εμπνέουν νεοκλασικά θέματα, όπως η αναβίωση της αρχαίας φιλοσοφίας και σκέψης. Σπουδαίος πορτρατίστας ο Hayez, στην απεικόνιση του Αριστοτέλη του 1811 (Εικ. 14) παρουσιάζει τον Αριστοτέλη να βρίσκεται σε βαθιά περιουλογή, με ενδυμασία που παραπέμπει κατευθείαν στην κλασική εποχή.

Αξιοπρόσεκτο είναι ένα χαρακτηριστικό (χαλκογραφία) του Γάλλου χαράκτη και εικονογράφου Charles Laplante. (Εικ. 15) Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό δημιουργήθηκε για το βιβλίο του Louis Figuier με τίτλο «Η ζωή διάσημων μελετητών - Μελετητές της αρχαιότητας».

Εικόνα 13: Charles Laplante, Η εκπαίδευση του Αλέξανδρου από τον Αριστοτέλη, 1866

Στην κανονική έκδοση είναι ασπρόμαυρο (η έγχρωμη απόδοση έγινε πολύ αργότερα) και είναι χαραγμένο στον χαλκό. Έγινε αποκλειστικά για την έκδοση του βιβλίου και αναπαριστά τον Αριστοτέλη και τον Αλέξανδρο. Μάλιστα στη λεζάντα της έκδοσης του 1866 αναγράφεται «Η εκπαίδευση του Αλέξανδρου από τον Αριστοτέλη».

Στο διδακτικό έργο του Αριστοτέλη αναφέρεται και η τοιχογραφία του Γερμανού ζωγράφου Gustav Adolph Spangenberg (Εικ. 16), η οποία βρίσκεται σε αίθουσα του πανεπιστημίου Halle στη

Πηγή: <https://anthologio.wordpress.com/2016/03/26/22612/>

Γερμανία. Είναι εμπνευσμένη από την σχολή του Αριστοτέλη, για να θυμίζει στους νέους φοιτητές τις απαρχές της δυτικής σκέψης.

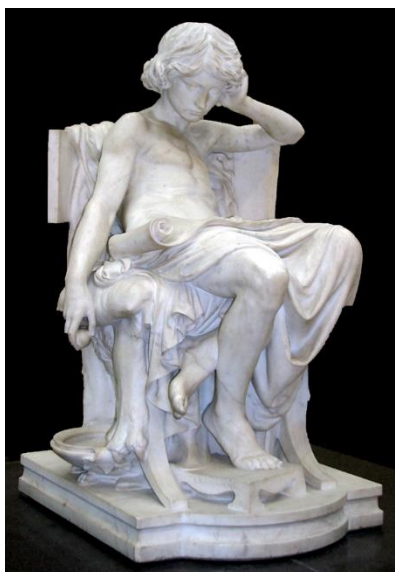
Εικόνα 14: Gustav Adolph Spangenberg, Η Σχολή του Αριστοτέλη, 1883-1888

Πηγή: <https://www.upsa.es/investigacion/equipos-de-investigacion/detalle-equipo-investigacion/contribuciones-a-congresos.php?idEquipo=5392>

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και το έργο «Η νεότητα του Αριστοτέλη» του 1875 (Εικ. 17α) του Charles Degeorge. Πρόκειται για ένα ρομαντικό έργο με στοιχεία ιμπρεσιονισμού. Δε σχετίζεται με την αναβίωση του αρχαιοελληνικού πνεύματος, αλλά ουσιαστικά πρόκειται για την περιγραφή ενός μύθου στην προσπάθεια του καλλιτέχνη να επισημάνει ότι ή σκέψη θα πρέπει να βρίσκεται σε εγρήγορση. Παρουσιάζει τον Αριστοτέλη νέο, ο οποίος ήθελε να ελαχιστοποιήσει τον ύπνο

Εικόνα 15: α) Charles Degeorge, Η νεότητα του Αριστοτέλη, 1875 – β) Η νεότητα του Αριστοτέλη, χαρακτηριστικό έργο – αντιγραφή από έργο του ζωγράφου M. Bézard 1866

α

β

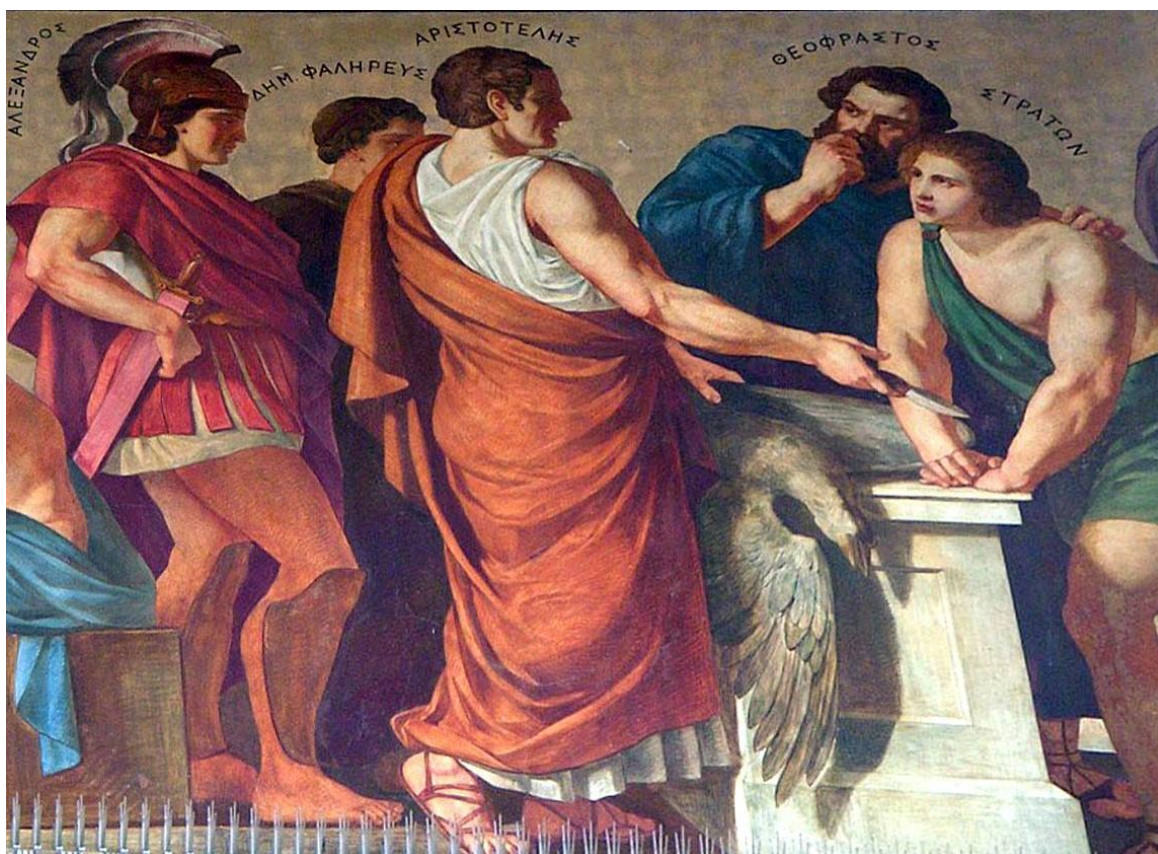
Πηγές: α) <http://www.p-synd.com/degeorge.htm> - β) Figuiet, L. (1866). *Vies de savants illustres*. Paris, France: Lacroix.

προσπαθώντας να μένει ξύπνιος όσες περισσότερες ώρες μπορεί, για να μελετάει. Κρατάει, λοιπόν, μια πέτρα με το δεξί του χέρι, έτσι ώστε όταν τον πάρει ο ύπνος, να πέσει η πέτρα πάνω σε ένα μεταλλικό σκεύος που βρίσκεται ακριβώς από κάτω. Ο θόρυβος που θα προκληθεί θα τον ξυπνήσει και έτσι θα μπορέσει να συνεχίσει τη μελέτη. Την εικονογράφηση του ίδιου μύθου την συναντάμε και στο προαναφερθέν βιβλίο του Γάλλου συγγραφέα Louis Figuiet, (Εικ. 17β) όπου στην σελίδα 125 αναπαρίσταται σε χαλκογραφία ο Αριστοτέλης κατά τη νεότητά του μπροστά από τις μελέτες του. Η λεζάντα της εικόνας μάς ενημερώνει ότι το χαρακτηριστικό είναι αντιγραφή από έργο του ζωγράφου M. Bézard, το οποίο βρίσκεται στην βιβλιοθήκη της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Montpellier στη Γαλλία.

8. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Οι Έλληνες ζωγράφοι του 19^{ου} αιώνα αντλούν τα θέματά τους κυρίως από την Επανάσταση, ενώ τα αρχαία ελληνικά μοτίβα απαντούν σποραδικά στο έργο τους. Παράλληλα, στην αρχιτεκτονική η οθωνική περίοδος διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην εδραίωση του πνεύματος του κλασικισμού. Από το κλίμα αυτό επηρεασμένος ο Σίμων Σίνας ζήτησε το 1861 από τον Αυστριακό ζωγράφο Karl Rahl να φιλοτεχνήσει το κτήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1888 ο Πολωνός ζωγράφος Eduard Lebiezki, μαθητής του Rahl, βασιζόμενος στα σχέδια του δασκάλου του, ζωγράφησε τη ζωφόρο της στοάς των προπτυχαιών του Πανεπιστημίου, (Εικ. 18) της οποίας θέμα είναι η αναγέννηση των Γραμμάτων και των Τεχνών κατά τη βασιλεία του Όθωνα.

Εικόνα 16: Karl Rahl - Eduard Lebiezki, Πνευματική ιστορία της Ελλάδας, φρέσκο στη ζωφόρο του Πανεπιστημίου Αθηνών, 1888.

Πηγή: <http://rushist.com/index.php/philosophical-articles/2205-aristotel-kratkaya-biografiya>

Στη σύνθεση αυτή εικονίζεται ο Αριστοτέλης να διδάσκει ανατομία πτηνών σε μια ομάδα προσώπων που, περισσότερο ή λιγότερο, συνδέονταν μαζί του. Φορά λευκό χιτώνα, ιμάτιο και σανδάλια. Η σύνθεση αυτή φαίνεται ότι είναι η μοναδική γνωστή απεικόνιση του Αριστοτέλη κατά τον 19^ο αιώνα στην Αθήνα.

Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. ζωγράφοι κινούμενοι στα πλαίσια αναζήτησης της λεγομένης «ελληνικότητας» αλλά και της «επιστροφής στις πηγές» του ελληνισμού, συμπεριέλαβαν στο έργο τους θέματα από την ελληνική αρχαιότητα. Το 1938 ο Κόντογλου ανέλαβε να διακοσμήσει με τοιχογραφίες το Δημαρχείο Αθηνών. Στην Αίθουσα Αναγνωστηρίου παρουσιάζει τον Αριστοτέλη να φορά μακρύ χιτώνα με ιμάτιο, που καλύπτουν ολόκληρο το σώμα του, και σανδάλια. Κρατά ειλητάριο στο οποίο αναγράφεται η γνωστή φράση από την «Ποιητική»: «τραγωδία ἐστὶ μίμησις πράξεως σπουδαίας». Έχει λευκά γένια και πολλές ρυτίδες στο μέτωπο. Σύμφωνα με τη Μυλωνά «στη σύνθεση αυτή είναι εμφανείς οι επιδράσεις που δέχεται ο Κόντογλου από την εκκλησιαστική ζωγραφική. Ο φιλόσοφος έχει πολλά κοινά σημεία με τις παραστάσεις του στη μεταβυζαντινή τέχνη, τόσο στην απόδοση του σώματος, όσο και του προσώπου. Διαφορά υπάρχει στα λόγια του ειληταρίου, τα οποία προσαρμόστηκαν στην κοσμική χρήση του κτηρίου». Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης, όπως και οι υπόλοιπες μορφές της σύνθεσης, αποτελεί μία νοητή συνδυαστική γραμμή, που ενώνει τη σύγχρονη με την αρχαία Ελλάδα διαμέσου του βυζαντινού ελληνισμού.

Εικόνα 17: Φώτης Κόντογλου, Πελοπίδας... Επαμεινώνδας... Δημοσθένης... Αριστοτέλης, 1938

Πηγή: Συλλογικό. (1976). Οι Έλληνες ζωγράφοι - Τόμος Δεύτερος 20ος Αιώνας. Αθήνα: Μέλισσα. σελ. 246

Μία από τις τελευταίες παραστάσεις του Αριστοτέλη φιλοτεχνήθηκε το 1978 από τον ζωγράφο και αγιογράφο Ιωάννη Βράνο. Ο φιλόσοφος, που εικονίζεται από τη μέση και πάνω, κρατά ειλητάριο και κονδυλοφόρο, ενώ δεξιά και αριστερά του υπάρχουν οι γνωστές αριστοτελικές έννοιες «Δυνάμει» και «Ενεργεία». Επτά χρόνια αργότερα, το 1985, η μορφή του Αριστοτέλη επανέρχεται στο έργο του Βράνου σε μια προσπάθεια συγκεκριμένου της αρχαιότητας με τον χριστιανικό κόσμο.

Εικόνα 18: α) Ι. Βράνος, Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης, 1978 – β) Ι. Βράνος, Αριστοτέλης ο Φιλόσοφος, 1985

α

β

Πηγή: http://yaunatakabara.blogspot.gr/2014/08/blog-post_29.html

Καταλήγοντας, γίνεται φανερό το μέγεθος της αναγνώρισης και της παγκόσμιας ακτινοβολίας του θεμελιωτή της επιστημονικής σκέψης, του πλέον συστηματικού πνεύματος της αρχαιότητας. Η εικαστική αξιοποίηση του Αριστοτέλη και το πλήθος των απεικονίσεών του στην τέχνη από τον αραβικό κόσμο μέχρι τη μεσαιωνική Δύση και τους Νεότερους Χρόνους αποδεικνύει την καθολικότητα της απήχησής του σε διαφορετικές εποχές και κοινωνίες. Η απήχηση αυτή μάλιστα υπερβαίνει το στενό πλαίσιο των ασχολούμενων με τη φιλοσοφία ή τις επιστήμες, αφού μέσω της τέχνης μεταδίδεται στο ευρύ κοινό. Τέλος, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαφορετικότητα με την οποία απεικονίζεται ο Αριστοτέλης σε κάθε παράδοση και εποχή, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα φιλοσοφικά, ιδεολογικά και καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά της.

- Delius, C. (2006). *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. H.F.Ullmann.
- Figuiet, L. (1866). *Vies de savants illustres*. Paris, France: Lacroix.
- Windelband, W. (1982). *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας (τόμος Β')*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Ζιάκας, Γ. (2007). *Τα Ελληνικά Γράμματα και ο Αριστοτέλης στην Αραβική Παράδοση*. Αθήνα: Άγρα.
- Κάλφας, Β. (2014). *Ο Αριστοτέλης πίσω από τον φιλόσοφο*. Αθήνα: Καθημερινή.
- Κατσιμάρδος, Τ. (2016, 3 23). *fractalart.gr*. Ανάκτηση από <http://fractalart.gr/etos-aristoteli-2/>
- Μπενάκης, Λ. (1986, 1 15). Ο Αριστοτέλης στο Βυζάντιο και στην Τουρκοκρατία. *Διαβάζω*, σσ. 52-55.
- Μυλωνά, Γ. (1992). Παραστάσεις του Αριστοτέλη στη νεοελληνική τέχνη. *Μακεδονικά*, σσ. 355-380.
- Σπετσιέρης, Κ. (1964). Εικόνες Ελλήνων Φιλοσόφων εις Εκκλησίας. *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, σσ. 386-458.
- Συλλογικό. (1976). *Οι Έλληνες ζωγράφοι - Τόμος Δεύτερος 20ος Αιώνας*. Αθήνα: Μέλισσα.